

Лебедь Ю.Б. Обов'язковий придієслівний інфінітивний компонент формально-синтаксичної структури речення : параметри та особливості вживання / Ю.Б. Лебедь // Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського. Серія : Філологія (мовознавство). Зб. наук. праць / гол. ред. Н.Л. Іваницька. – Вінниця : ТОВ «Фірма «Планер», 2014. – Вип. 20. – С. 7-11.

Юлія Лебедь

(Вінниця)

УДК 811.161.2'367.4'367.625

ОБОВ'ЯЗКОВИЙ ПРИДІЄСЛІВНИЙ ІНФІНІТИВНИЙ КОМПОНЕНТ ФОРМАЛЬНО-СИНТАКСИЧНОЇ СТРУКТУРИ РЕЧЕННЯ: ПАРАМЕТРИ ТА ОСОБЛИВОСТІ ВЖИВАННЯ

Стаття присвячена розгляду основних закономірностей обов'язкових придієслівних інфінітивних компонентів формально-синтаксичної структури речення. У статті розглянуто типові випадки вживання обов'язкових придієслівних інфінітивних компонентів формально-синтаксичної структури речення. Охарактеризовано дієслівні семантичні єдності, в яких функціонують обов'язкові придієслівні інфінітивні компоненти формально-синтаксичної структури речення (двохелементні, трьохелементні семантичні єдності). Розглянуто особливості функціонування обов'язкових придієслівних інфінітивних компонентів формально-синтаксичної структури речення. Крім того, у статті визначено умови обов'язковості придієслівних інфінітивних компонентів формально-синтаксичної структури речення, а також умови граматикизації в аналітичну форму формально-синтаксичного компонента речення. Описано лексико-семантичні «зрушення», що впливають на утворення та структуру придієслівних інфінітивних обов'язкових компонентів формально-синтаксичної структури речення. А також визначено типове синтаксичне значення обов'язкових придієслівних інфінітивних компонентів формально-синтаксичної структури речення.

Ключові слова: синсемантичні дієслова, прислівний компонент, семантична єдність, денотат, синтаксичне значення

Сучасний багатоаспектний підхід до вивчення синтаксичних одиниць дозволяє проникнути і дослідити структуру мови, а також проаналізувати її розвиток як складної системи.

Використання семантико-синтаксичного і формально-синтаксичного аспектів при дослідженні реченнєвої структури а також його компонентів значною мірою поглибило теорію про сегментацію речення, зокрема посилило вивчення змістових і формальних критеріїв виокремлення компонентів речення. При цьому центром дослідження стає словосполучення як синтаксична структура, що її утворюють повнозначні слова на основі підрядних зв'язків [7, с. 192].

Природу компонентів речення досліджувало чимало вітчизняних та зарубіжних лінгвістів: В. В. Бабайцева, Г. О. Золотова, Т. П. Ломтев, О. М. Мухін, Л. Д. Чеснокова, Н. Ю. Шведова, О. С. Мельничук, І. Р. Вихованець, А. П. Грищенко, Л. І. Мацько, І. І. Слинько, П. С. Дудик, Н. Л. Іваницька, Н. В. Гуйванюк, К. Г. Городенська, М. В. Мірченко, С. Я. Єрмоленко, М. Я. Плющ, Н. Б. Іваницька, Н. І. Кухар, О. І. Леута та ін.

Незважаючи на значну кількість досліджень сполучувальних властивостей дієслова, дотепер залишаються малодослідженими придієслівні інфінітивні компоненти формально-синтаксичної структури речення.

Мета статті – охарактеризувати основні параметри обов'язкових придієслівних інфінітивних компонентів формально-синтаксичної структури речення.

Предмет дослідження – обов'язкові придієслівні інфінітивні компоненти формально-синтаксичної структури речення.

Об'єкт дослідження – обов'язкові придієслівні компоненти формально-синтаксичної структури речення.

За компонент реченнєвої структури вважаємо «будь-який елемент синтаксичного членування, що являє собою повнозначне слово чи сполучення

слів, які заповнюють одну із позицій у формально-граматичній (позиційній) структурі речення, і вступають у відповідні відношення з іншими компонентами синтаксичної структури [6, с. 17-18]». «Аналіз компонентного складу речень – це встановлення для кожної моделі речення її складових структурно-семантичних компонентів у їх конкретних типових формах», – пише Г.О. Золотова [4, с. 22-23].

Українська мова багата на дієслівні словосполучення із залежними дієсловами: *мусити зізнатися, могли лікуватися, відмовитись відповідати, обіцяти прийти, наказувати стояти, прийти доповідати, дати припалити, дозволити запізнитися* і т.д. Формально-синтаксичну диференціацію таких структур зумовлює семантичний потенціал дієслова як опорного елемента семантичних єдностей. З-поміж дієслівних поєднань «дієслово + інфінітив» вилучаємо структури з інформативно недостатніми дієсловами, які на осі сполучуваностей виявили абсолютну синтагматику щодо поєднання з інфінітивними формами, а отже, граматикалізувалися в аналітичну форму формально-синтаксичного компонента речення (*могли, мусити, хотіти, стати, воліти, перестати + інфінітив*) [5].

Решту дієслівних конструкцій із залежним від дієслова інфінітивом поділяємо за ознакою виявлення в дієсловах ознак синсемантизму / автосемантизму. При цьому виявляємо структури з синсемантичними дієсловами, які разом із залежними від них інфінітивами утворюють семантичні єдності: *відмовитись відповідати, зобов'язатись виконувати, просити (когось) прийти, наполягати повернутись, наказувати (комусь) поводитись пристойно*. Такі структури аналізуємо через призму вияву ознак їхніх складових у семантичних єдностях із синсемантичними дієсловами.

Отже, об'єктом для дослідження придієслівних обов'язкових компонентів були структури типу «дієслово + інфінітив» із синсемантичними дієсловами в ролі опорних у семантичних єдностях дієслівного типу, в яких утворювалися придієслівні обов'язкові інфінітивні компоненти.

Інфінітивні обов'язкові компоненти в сильній придієслівній позиції, утворені на базі двохелементних семантичних єдностей, типово виражають об'єкти як функціональні кореляти певних предметних денотатів об'єктивної дійсності: *запізнитися вступити = запізнитися із вступом = запізнитися щодо вступу; відмовитися вступати = відмовитися щодо вступу; зобов'язатися вступати = зобов'язатися щодо вступу.*

Такі обов'язкові компоненти утворюються в двохелементних семантичних єдностях закритої (*Покаявся **не грішити** більше ніколи* (В. Барка)) та відкритої структури (*Викладач погодився **прийняти залік** у студента*). Нечастим, але можливим є уживання кількох придієслівних обов'язкових компонентів у вигляді ланцюгових рядів: *Він забув **розпорядитися зібратися** всім рівно о п'ятій* (З газ.) – *забув (про що?) розпорядитись, розпорядитись (про що?) зібратись.*

Придієслівні інфінітивні обов'язкові компоненти також утворюються в трьохелементних семантичних єдностях закритої та розширеної структури: *Учасники зборів **одноставно погодились внести зміни до порядку денного*** (З газ.). Закритість семантичних єдностей спричиняє автосемантизм інфінітивної форми, що являє собою (найчастіше) однослівні дієслівні номінації предметних (опредмечених) денотатів. Кожна семантична єдність, інтегрована синсемантичними дієсловами із залежними від них інфінітивними формами, є специфічною не лише щодо синтаксичної структури, але й щодо вияву семантичних особливостей синсемантичного дієслова, різних лексико-семантичних «зрушень», що так чи інакше впливають на утворення та структуру придієслівних інфінітивних обов'язкових компонентів. Прикладом може слугувати синсемантичне дієслово *обіцяти* (*обіцяти комусь + зробити щось*): *обіцяти матері навідатися, обіцяти громаді вирішити проблему газифікації села*. Процесуальний денотат, номінований дієсловом *обіцяти*, стосується осіб (людей) із притаманною їм здатністю «діяти» (*обіцяти*). Водночас процесуальна властивість людини «діяти», зосереджена в сфері її розумово-психічних можливостей, і вербалізована дієсловом *обіцяти*, не

концентрується в суб'єкті. Процесуальна сфера (*обіцяти*) поширюється на сферу залежних предметних денотатів, включаючи їх у комплекс (блок) залежностей: *Хтось обіцяє + зробити; Хтось обіцяє, що зробить; Хтось обіцяє: «Зроблю».*

У таких і подібних трансформаціях виявляється синсемантизм дієслова *обіцяти* як такого, що здатне утворювати сильну позицію для обов'язкового придієслівного компонента. Онтологія діяча (суб'єкта) процесуальності при цьому залишається постійною (назва особи-людини). «Функціональні» об'єкти у сильній придієслівній позиції вербалізують можливі мовні варіанти вираження предметного денотата (об'єкта спрямованої процесуальної діяльності суб'єкта-людини).

Розглянемо дещо інше вживання цього дієслова, зокрема в реченнях із денотатами суб'єкта – назвами предметів: *Погода на наступний тиждень обіцяє бути прохолодною (З газ.).* Або: *Жнива обіцяють наступити з запізненням (З газ.)* Як і в попередніх уживаннях, дієслово *обіцяти* виявляє синсемантизм і здатність утворювати сильну придієслівну позицію для заповнення її прогнозованою цим дієсловом обов'язковою формою, хоча трансформаційні морфологічні варіанти можуть не збігатися. Такий лексико-семантичний «зсув», зумовлений онтологічними чинниками виражальних мовних можливостей, спричиняє перетворення семантичної єдності в граматикалізовану аналітичну структуру, а отже, й «позбавляє» інфінітив здатності виступати придієслівним обов'язковим компонентом формально-синтаксичної структури речення.

В окрему групу виділяються придієслівні обов'язкові інфінітивні компоненти з властивими їм кореляціями з іменниковими: *дай мені вечеряти = дай мені вечерю = принеси мені вечерю.* Такі компоненти є результатом транспонування в речення трьохелементних семантичних єдностей «дієслово + інфінітив», у яких денотативно-сигніфікативну природу інфінітивного члена розкриває лише взаємопов'язаний ланцюг повнозначних слів: *зроби (дай) + комусь (мені) + щось (вечеряти).* Властива дієслову його універсальна ознака

(процесуальність) у такому вживанні інфінітивної форми (*вечеряти*) послаблюється аж до повної втрати її онтологічної сутності (пор.: *Посідали вечеряти* = *посідали*, *щоб вечеряти* = *посідали і будуть вечеряти*), або: *Вечеряти в такий пізній час небажано*. Тому кореляцію «інфінітив + іменник» у сильній придієслівній позиції вважаємо типовою (хоча і не морфологізованою) формою придієслівного обов'язкового компонента формально-синтаксичної структури речення.

Аналіз семантичних єдностей із суб'єктними залежними придієслівними інфінітивами переконливо доводить обмежувальну спроможність останніх утворювати придієслівні інфінітивні обов'язкові компоненти. У реалізації змісту ситуації можуть брати участь предметні денотати, що входять у цю ситуацію, для яких відповідна процесуальність є природною. Обов'язкові процесуальні ознаки основного дієслова й залежного від нього інфінітива імплікують предметний денотат: *Хтось обіцяє зробити...* – *Хтось обіцяє - Хтось буде робити (робитиме, зробить)*. Але не може бути: *Хтось *обіцяє світати, Хтось *обіцяє збайдужіти*.

У сильній придієслівній позиції ї часто вживаються інфінітивні форми, що їх традиційно потрактовують як «об'єктні інфінітиви», визначаючи тим самим їхню синтаксичну семантику – об'єктне значення. Такі обов'язкові придієслівні компоненти утворюються на базі трьохелементних семантичних єдностей «дієслово + іменник (займенник) у давальному відмінку + інфінітив»: *Подорожник великий допомагає нам **зупинити** кров чи **позбутися** болю* (З журн.) – *допомагає (кому?) нам (в чому?) зупинити..., позбутися...*

У реченнях із придієслівним інфінітивним обов'язковим компонентом, утвореним на базі трьохелементної семантичної єдності (дієслово + іменник у давальному відмінку + інфінітив), іменниковий компонент часто опускається, натомість посилюється інформативна значимість інфінітивного компонента: *Хтось пропонує (кому? чому?) (що?) **запланувати** (що?) **перевірити** (що?) **виконання заходів***. Отже, для української мови є типовою формально-синтаксична модель придієслівного інфінітивного компонента. Синтаксичний

статус цього обов'язкового компонента визначають два основні чинники: синсемантизм опорного дієслова в дієслівно-дієслівному словосполученні з його здатністю прогнозувати сильну дієслівну позицію та можливість інфінітивної словоформи номінувати відповідний опредмечений денотат у процесуальному відтворенні взаємопов'язаних фрагментів розчленованої дійсності.

Отже, інфінітивний обов'язковий компонент виділяється у сильній придієслівній позиції. Цей компонент акумулює в собі наступні ознаки:

- утворюється в структурі двохелементних та трьохелементних семантичних єдностей;
- вживається в сильній позиції, утвореній синсемантичним дієсловом;
- виражає об'єктне синтаксичне значення.

Перспектива дослідження полягає у подальшому вивченні прислівних компонентів формально-синтаксичної структури речення та моделей вираження обов'язкових прислівних компонентів формально-синтаксичної структури речення.

ЛІТЕРАТУРА

1. Безпояско О. К. Інфінітив у функції другорядних членів речення / О. К. Безпояско // Українська мова і література в школі – 1984. – № 3. – С. 51-54.
2. Брицын В. М. Синтаксис и семантика инфинитива в современном русском языке / Брицын В. М. – К. : Наук. думка, 1990. – 320 с.
3. Забродченко В. П. О синтагматической обусловленности семантики обстоятельственного инфинитива / В. П. Забродченко // Проблемы лексической и категориальной семантики. – Симферополь, 1982. – С. 90-96.
4. Золотова Г. А. Очерк функционального синтаксиса русского языка / Золотова Г. А. – М.: Наука, 1973. – 351 с.

5. Іваницька Н. Л. Сучасні теорії категорійної граматики в лінгводидактиці: [науково-методичний посібник] / Іваницька Н. Л. – Вінниця: ВДПУ ім. М. Коцюбинського, 2009. – 208 с.

6. Іваницька Н.Л. Двоскладне речення в українській мові / Іваницька Н. Л. – К.: Вища шк., 1986. – 167 с.

7. Курилович Е. Очерки о лингвистике / Курилович Е. – М.: Изд-во иностр. лит., 1962. – 456 с.

Лебедь Ю. Обязательный приглагольный инфинитивный компонент формально-синтаксической структуры предложения: параметры и особенности употребления.

Статья посвящена рассмотрению основных закономерностей обязательных приглагольных инфинитивных компонентов формально-синтаксической структуры предложения. В статье рассмотрены типичные случаи употребления обязательных приглагольных инфинитивных компонентов формально-синтаксической структуры предложения. Охарактеризованы глагольные семантические единства, в которых функционируют обязательные приглагольные инфинитивные компоненты формально-синтаксической структуры предложения (двухэлементные, трехэлементные семантические единства). Рассмотрены особенности функционирования обязательных приглагольных инфинитивных компонентов формально синтаксической структуры предложения. Кроме того, в статье определены условия обязательности приглагольных инфинитивных компонентов формально-синтаксической структуры предложения, а также условия грамматикализации в аналитическую форму формально-синтаксического компонента предложения. Описаны лексико-семантические «сдвиги», которые влияют на образование и структуру приглагольных инфинитивных обязательных компонентов формально-синтаксической структуры предложения. А также определено типичное синтаксическое значение обязательных приглагольных инфинитивных компонентов формально-синтаксической структуры предложения.

Ключевые слова: синсемантические глаголы, присловный компонент, семантическое единство, денотат, синтаксическое значение.

Lebed Iulia. Obligatory Verb Infinitive Component of Formal Syntactical Structure of the Sentence.

The article is devoted to consideration of main fetchers of obligatory verb infinitive components of formal syntactic structure of a sentence. In the article the typical cases of the use of obligatory verb infinitive components of formal syntactic structure of a sentence are considered. The article shows the function of the obligatory verb infinitive components of formal syntactic structure of a sentence in the different verbal semantic unities (it may consist of two elements, three elements). The article gives the features of function of obligatory verb infinitive components of formal syntactic structure of a sentence. In addition, in the article determinates the obligatoryness of verb infinitive components of formal syntactic structure of a sentence, it shows when the obligatory component can transform into the analytical form. Lexical semantic «changes» which influence on education and structure of obligatory verb infinitive components of formal syntactic structure of a sentence are described. The article describes the syntactic value of obligatory verb infinitive components of formal syntactic structure of a sentence.

Keywords: synsemantical verbs, word component, semantic unity, expression referents, syntactic value.